

Stroom Den Haag

Hogewal 1-9
2514 HA Den Haag

t +31(0)70 365 8985
info@stroom.nl
www.stroom.nl

Op de tocht zitten

Sjaak Langenberg, kunstenaar

Essay geschreven in opdracht van Stroom Den Haag
ter gelegenheid van de presentatie
'1951 DHZW 2007: Toekomstig erfgoed'
14 januari t/m 11 februari 2007

Als het nieuwe jaar om 0.00 uur met luid geknal wordt ingeluid, denk ik altijd even aan Henk Visch. Ooit vertelde hij mij dat hij een kwartier onder de douche gaat staan bij de aanvang van elk jaar. Stel dat niet het vuurwerk en de gelukwensen, maar dit reinigingsritueel tot een gewoonte in onze cultuur zou zijn uitgegroeid; dat niet het telefoonverkeer, maar het waterverbruik een piek zou bereiken om 0.00 uur; dat lege wegen als een schone lei het vlakke land zouden doorkruisen en de openbare ruimte even vrij van gedachten zou zijn, wat zou het dan weldadig stil zijn op straat. Dat is misschien wel mijn grootste verlangen als aan mij wordt gevraagd waar het heen moet nu alle vormen van beeldende kunst in de openbare ruimte aan bod zijn geweest. En het is niet alleen een verlangen dat wordt gevoed door eindejaarssentiment. Moralist als ik ben, kan ik op elk moment van het jaar een oudejaarsconference afsteken over kunst in de openbare ruimte.

Deze zomer sprak een medewerker van een kunstorganisatie een bericht in op mijn *voicemail*. Hij vroeg of ik wilde meedenken over de opzet van een kunstproject rond vijftien rotondes. Op het moment dat ik het bericht beluisterde zat ik in een tent die in een weids vulkanisch landschap stond. Ik probeerde in IJsland vijftien rotondes voor de geest te halen. Ik probeerde de vraag te doorgronden. Met de slappe lach als gevolg. Nog nooit klonk kunst in de openbare ruimte zo wezensvreemd.

Ik heb het IJslandse landschap niet altijd nodig om te beseffen dat er soms vreemde dingen aan kunstenaars 'in de openbare ruimte' worden gevraagd. De aanleidingen voor kunstopdrachten zijn vaak banaal, omdat ze gewoonweg gerelateerd zijn aan de plekken waar geld voor kunst kan worden gegenereerd: uitbreidingswijken, renovatieprojecten, nieuwbouw, overheidsgebouwen, infrastructurele projecten. Met de beste bedoelingen wordt er naar gepaste inhoud gezocht, maar zelden is de opdrachtformulering werkelijk betekenisvol.

Ik voel me toch steeds weer uitgedaagd om op zoek te gaan naar de innerlijke noodzaak van een project. Een kanaal, een polder, een school of een plein bieden me veel fonkelnieuwe informatie waardoor ik mezelf kan verrassen met ander inzichten. Het houdt me fris. Maar af en toe bekruipt me het gevoel dat ik een eigenaardig *metier* heb. Ik lijk voortdurend op zoek naar de noodzaak van iets waarvan ik eigenlijk de slappe lach krijg als ik in het landschap vertoef waar mijn hart werkelijk ligt. Een landschap zonder kunstwerken. Een landschap waarin een toiletblok bij een parkeerplaats ontploft door plotselinge vulkanische activiteit, of waar een huis moet worden verplaatst, omdat de grond onder de voeten van de bewoners letterlijk te warm wordt. Het vulkanisme houdt de IJslanders scherp. Zou dat een oplossing kunnen zijn voor de wildgroei aan kunst in de openbare ruimte in Nederland, dat er af en toe gewoon een werk implodeert?

Jaren geleden had ik een mystieke ervaring, althans ik zag er iets in wat anderen er waarschijnlijk niet in zagen. Ik bezocht een personeelsfeest van het NOB. Het was een groots opgezet festijn in feestelijk aangeklede studio's met kermisattracties en optredens van onder andere goochelaar Hans Klok en René Froger. Kosten noch moeite waren gespaard. Zelfs op de gang naar de toiletten was in vermaak voorzien. Daar zat een man die een orgel bespeelde. Telkens als ik hem passeerde lachte hij vriendelijk naar me. De man werd door bijna iedereen genegeerd. Hij zat op de tocht. Tegen beter weten in lachte hij vrolijk. Ik kon mijn ogen niet van hem afhouden. Het spektakel in de studio's verbleekte bij deze man. Hij groeide uit tot een symbool. *Ik* zat daar, niet hij. En niet alleen ik. *Iedereen* zat daar. In de gebeurtenis balde de betekenis van het leven zich samen. 'Al onze ambities en pogingen om uit te stijgen boven de middelmaat zijn tevergeefs. We zitten uiteindelijk allemaal op de tocht achter een orgel in de gang naar de toiletten. Sommigen lachen zo overtuigd dat zij zelfs gaan geloven dat op de tocht zitten weer ergens toe dient,' dacht ik. Sindsdien stemt de herinnering aan de man achter het orgel me met regelmaat treurig, maar tegelijkertijd glorieert hij in gedachten als de grote overwinnaar. Zijn relativering ontroert en bevrijdt.

Als je aan mij vraagt waar het heen moet nu alle vormen van beeldende kunst in de openbare ruimte aan bod zijn geweest, dan refereer ik liever aan de man achter het orgel dan dat ik een nieuwe strategie ontvouw. Gelukkig weet ik nog steeds niet wat het is, kunst in de openbare ruimte, laat staan dat ik een formule voor mijn kunstenaarschap heb uitgevonden. Ik beantwoord de vraag liever met een nieuw werk, want in elke situatie krijgt het begrip en mijn kunstenaarschap een andere betekenis.

De schilderkunst is al heel vaak dood verklaard, maar een goed schilderij kan de hele discussie doen vergeten. En zo is het ook met kunst in het publieke domein. Het is al een hele tijd *salonfähig* om de kwaliteit van geëngageerde projecten in twijfel te trekken. Nu moet ik zeggen dat ik het ook dubieus vind als de politiek *community arts* inlijft om haar eigen zogenaamde kloof met de burger te dichten. Dat leidt altijd tot oneigenlijke vragen. Maar ik vind het tamelijk kortzichtig om welke vorm van kunst dan ook als een gepasseerd station te betitelen. Er is goede kunst en slechte kunst. Er is goede autonome kunst en er is slechte autonome kunst. Er zijn goede projecten waarin wijkbewoners worden betrokken en er zijn hele slechte projecten waarin interactie de boventoon voert ten koste van de kwaliteit. De richtingenstrijd is, kortom, een tamelijk zinloos vraagstuk. Liever concentreer ik mij op vragen die er werkelijk toe doen. Liever zit ik op de tocht. 'Hoe te leven' is de nooit gestelde vraag die aan elke kunstopdracht in de openbare ruimte ten grondslag ligt. Daarom tot besluit van deze column een pregnant beeld in plaats van een visie.

Piet Kerssens kreeg een gevelsteen van natuursteen aan de Wilhelminabrug in 's-Hertogenbosch. De tekst op de gevelsteen luidt:

HIER SNEUVELDE
BIJ DE BEVRIJDING VAN ONZE STAD
OP 27 OCTOBER 1944
P.L. KERSENS

Precies aan de overkant van de brug sneuvelde ook iemand, maar niemand die dat in de gaten had. Voor hem geen monument.

Niemand kon bestellingen opnemen zoals Tonnie. Als je had gezegd dat je een grote friet zonder, een groenteburger en een nasischijf wilde, mompelde Tonnie de bestelling nog een keer alsof hij zijn geheugen wantrouwde. Het leek wel een mantra. Daarna gooide hij de frieten in het vet. De zakjes voor de groenteburger en de nasischijf werden alvast open gelegd op het aanrecht. Tonnie's friet was niet lekkerder dan de verzorgde patat van *Kees Kroket* honderd meter verderop. Maar vergeleken bij Tonnie was *Kees Kroket* een multinational en daarom steunde ik Tonnie. Het was hoog water. De Dommel won dreigend terrein. Maar Tonnie was niet bang. Vijfentwintig jaar geleden stond het water nog veel hoger, en ook toen had hij de voeten droog weten te houden. Vijfentwintig jaar geleden.

Ik kon me niet voorstellen dat iemands werkruimte vijfentwintig jaar beperkt blijft tot twaalf vierkante meter. Het was alsof ik hem opzocht in de gevangenis. Mijn maag draaide zich om als ik hem zag zitten achter het raam van zijn houten kot. Nadat hij het aanrecht al drie keer had schoongemaakt bespiedde hij, bij gebrek aan klanten, de voetgangers die de Wilhelminabrug overstaken. Tonnie stond zevenendertig jaar in de baklucht. Een laagje vet hield zijn ziel warm. Tonnie ging twee keer per jaar een week op vakantie. De rest van zijn vrije tijd besteedde hij aan zijn tuin en de boekhouding. Dat is zo'n beetje de enige privé-informatie die hij in de acht jaar dat ik hem bezocht losliet. Meer informatie was er ook niet nodig. Het weer bood ons genoeg gespreksstof. Op de zeldzame momenten dat het druk was in de friettent werd alleen de hoogst noodzakelijke informatie uitgewisseld. Het was zo'n moment waarop alles leek te kloppen. Af en toe hielp Tonnie's vader mee in de zaak. Hij liep meer in de weg dan dat hij hielp, maar Tonnie's houding verried mededogen. Niemand berustte mooier in zijn lot dan Tonnie. En ik dacht dat hij nooit meer weg zou gaan.

'Tonnie's Smulhoek wordt geschiedenis', berichtte het *Brabants Dagblad* op twaalf mei 2001. Als hoogtepunt in Tonnie's carrière werd de opname van de clip bij de hit "Friet met mayonaise" van de Bosschenaar Mike Vincent genoemd. En ineens heette Tonnie Ton van den Wildenberg.

Op de foto die het artikel illustreerde poseerde Tonnie met zijn vader in het houten frietkot. Klanten waren er niet toen de fotograaf zijn werk deed. Althans, de vrouw met kind en de man aan de gokkast leken eerder van de straat geplukte figuranten dan klanten. Het bericht leek wel honderd jaar oud, alsof iedereen die Tonnie gekend had al was overleden en deze foto de enige getuigenis van zijn bestaan was.

De Dommel stond alsnog aan Tonnie's lippen. Een week later resteerde er een lege plek aan de Wilhelminabrug, tot tevredenheid van Welstand voor wie de Smulhoek al jaren een doorn in het oog was geweest. Tonnie werd zevenendertig jaar gedood. Tot een paar maanden na zijn

vertrek markeerden scheefliggende stoeptegels de plek waar eens zijn frietkot stond. Geen stadsgids die er aandacht aan besteedde. Niemand die bedacht om hier een monument in de openbare ruimte op te richten ter ere van hem. Daarna werden er parkeerplaatsen aangelegd die definitief de geschiedenis uitwisten.

Ik ben afscheid gaan nemen van Tonnie. Nog één keer plaatste ik de bestelling die hij inmiddels kon dromen, maar die hij toch weer herhaalde, bij wijze van geheugensteun. Nog één keer spraken we over het weer alsof er niks aan de hand was. Bij het weggaan bedankte ik hem, maar ik kreeg de deur niet in één keer open, omdat ik na acht jaar nog steeds niet had onthouden naar welke kant hij openging.